

AZ ELBESZÉLÉS SZEREPE AZ ÉN (SELF) KIBONTAKOZÁSÁBAN

Péley Bernadette

PhD, e. docens, PTE Pszichológiai Intézet, peley@btk.jpte.hu

A tanulmány célja az elbeszélés szerepének bemutatása az én felépülésében és a személyes, szociális identitás alakításában, annak a szempontnak a szem előtt tartásával, hogy az elbeszélés, amely kizárólag az emberi faj sajátossága, az evolúció során kialakult, adaptív funkcióval bíró képességünk. Ez a feltételezés az emberek által elbeszélt történetek vizsgálatát és összehasonlítását is más megvilágításba helyezi. A szövegvizsgálat nem önkényes szempontokon alapul, hanem az elbeszélés saját lényegi tulajdonságaira épít.

Darwin hatása a korai pszichológiai fejlődéskoncepciókra

A fejlődépszichológia, mint önálló tudományterület kialakulása, szorosan összekapcsolódik az evolúciós elmélet elterjedésével. A darwini hatás már a 19. századtól áthatja a fejlődéslélektant is. A darwini ihletésű fejlődéselméletekben és a szintén a 19. század végén kibontakozó pszichoanalitikus elméletekben meghatározó a rekapituláció gondolata. Ahogy a darwini elméletben a mai ember az ősóket, a pszichoanalitikus elmélet felfogásában a neurotikus a gyermeket ismétli (lásd erről részletesen Péley, 2001a). A lelki jelenségek automatikus ismétlésének gondolata azonban egyrészt analógiára épül, másrészt a szerveződési rend tehetetlenségét hangsúlyozza. Olyan naiv rekapitulációs elképzelés, amely megkerüli a lelki funkciók fejlődésének elemzését.

Az etológiai megközelítés a törzspejlődésre vonatkozóan nem analógiás szemléletet érvényesít, hanem azt hangsúlyozza, hogy

a törzspejlődésnek kauzális hatása van, azaz viselkedési programok szelektálódnak. Genetikailag programozott, adaptív viselkedési mintázatokkal születünk, melyek az evolúció folyamatában jöttek létre. Az egyedi élet során a tanulás az alkalmazkodást biztosítja a változó feltételek között is, de a tanuláshoz is vannak „előhuzalozott” szabályai. Az egyedfejlődés során a szelekció a tanulási programok között történik.

Kötődés-elmélet

A fejlődépszichológia jelentős lépést tett előre a gyermeki viselkedés megértésének terén, amikor a *szelekció* és *túlélés* gondolkörét beemelte kutatásaiba és értelmezéseibe. Ebben a folyamatban, a mai pszichológiában Bowlbynek (1969) meghatározó szerepe van. Bowlbyra nagy hatással volt Lorenz imprinting elmélete. Bowlby nem azt feltételezte, hogy az imprinting és a kötődés között közvetlen megfelelés van, de úgy gondolta, hogy a kötődés-elmélet segít az ismétlődési mechanizmus értelmezésében.

A kötődési viselkedés velünk született késztetés, vagyis a csecsemő születésétől kezdve rendelkezik olyan viselkedési mintázatokkal, melyek elősegítik a közelséget és a kontaktust az anyával, vagy annak megfelelő személlyel. Ilyen viselkedés a sírás, nevetés, kapálózás stb. Bowlby hangsúlyozza a szülő válaszkészségét a csecsemőnek erre a viselkedésre, és fontosnak tartja, hogy a gyerek életének korai szakaszában létezik egy érzékeny vagy kritikus szakasz, amikor ennek a kötődésnek ki kell alakulnia.

Evolúciós szempontból ez a viselkedés, illetve viselkedési rendszer növeli a túlélés esélyeit. A védelmező felnőtt személyhez való közelség fenntartása reprezentálja azt az elsődleges mechanizmust, amely a csecsemő biztonságát és túlélését szabályozza. Bowlby szerint a kötődés nem támaszkodik más alapvető szükséglet kielégítésére, hanem *önálló motivációs-viselkedési rendszer*, és a túlélés szempontjából meghatározott funkcióval rendelkezik.

A kötődési viselkedési rendszer egy összetett cél-kiigazító ellenőrző rendszer, melyet az ösztönös viselkedések és a környezet egyaránt befolyásolnak. A személyen belül lévő pszichológiai szerveződés, amely a biztonságérzetnek és a biztonság feltételeinek együtt járására törekszik. A rendszer célkitűzése a kötődő személy perspektívájából a biztonságérzet fenntartása. A külső megfigyelő nézőpontjából a rendszer célkitűzése azoknak a viselkedéseknek a szabályozása, melyek a közelség és kontaktus fenntartására vagy elérésére törekzenek a kitüntetett kötődési személlyel. A külső és a belső nézőpont megkülönböztetése arra is felhívja a figyelmet, hogy nem lehet egyenlőségjelet tenni a kötődés és a kötődési viselkedés közé. Történetileg maga a kötődés a kötődési viselkedésen keresztül alakul ki, formálódik meg, és a továbbiakban ez közvetíti a kapcsolatot a két személy között, vagyis a kapcsolat átvivője lesz. Másrészt a kötődési viselkedés hiányából nem lehet a kötődés hiányára következtetni. Kisgyermekkorban gyakori a kötődés viselkedéses megnyilvánulása, de veszély esetén, stresszteli helyzetekben felnőtt korban is aktiválódik a kötődési viselkedéses rendszer.

Bowlby elméletén alapul Ainsworth és mtsai (1978) vizsgálata, melynek során különböző kötődési típusokat különítettek el egyéves gyerekeknél. A kísérlet viselkedéses jellegzetességek megfigyelésén alapult: a gyerek játéktevékenysége az anya jelen-

létében, viselkedése az anya távozásakor, visszatérésekor és egy idegen jelenlétében. Ennek alapján leírták a biztonságos (optimális) kötődést, mely jól elkülöníthető volt a szorongó, nem biztonságosan kötődő gyerekek (elkerülő, ambivalens) kötődési mintázataitól.

Main (1990) feltételezi, hogy a rokonszelekció-elmélet, illetve a teljes rátermettség érvényesítésének elve közelebb visz bennünket az egyedi különbségek megértéséhez mind a szülő, mind a csecsemő viselkedési mintázatát illetően (Hamilton, 1964). Úgy gondolja, hogy az aktuális élethelyzet, illetve a közösség, amely kulturális kontextusa a szülői stratégiának, meghatározó szerepet játszik. Main érvelése szerint, mivel a szülő-gyerek genetikai azonossága 50 %, bizonyos időszakokban konfliktusos, eltérő érdekek merülhetnek fel. Az anya maximális érzékenysége a csecsemő oldaláról nézve teljesen „jogos”. Ugyanakkor a reprodukciós siker oldaláról nézve az anyának és a csecsemőnek egymással versengő érdekei lehetnek. Nem mindig az a szülő legfőbb érdeke, hogy egy adott csecsemővel szemben a maximális érzékenységet mutassa. Ha viszont a szülő nem érzékeny, akkor a csecsemő adaptívan módosíthatja a saját viselkedés mintázatát, vagyis a szülői elutasításnak megfelelően aktívan közreműködik saját túlélésének érdekében (Main, 1990).

Más társas fajokhoz hasonlóan rendelkezünk olyan viselkedési mintázatokkal, amelyek lehetővé teszik az ún. „feltételes stratégiákat” (Hinde, 1982). A gondoskodást előhívó stratégia esetében a feltételes stratégia azt jelenti, hogy a csecsemőnek a lehető legjobban kell igazodnia a szülői stratégiákhoz. Ha a szülő nem optimálisan szenzitív, a csecsemő megkísérel olyan stratégiát találni, amely révén a saját túlélésének lehetőségét maximalizálja, vagyis a csökkent biztonság feltételei mellett próbálja a saját biztonságát optimalizálni.

Az alkalmazkodás szempontjait követve Main szerint jogos az a kérdés, hogy az anyák minden körülmények között optimálisan szenzitívek-e a csecsemőjükkel, vagy a körülmények változékonyságának függvényében az anyai érzékenység és válaszkészség is bizonyos változékonyságot mutat. Ugyanis a természetes szelekció szabályai szerint feltételes anyai stratégiáknak is ki kellett alakulnia, mivel bizonyos körülmények között a reprodukív sikert csak olyan viselkedési mintázatokkal lehet optimalizálni, amelyek megsértik a maximálisan szenzitív gondozást. Így Main feltételezi, hogy az elutasító gondozói magatartás elősegíti a csecsemő korai függetlenedését, míg a megjósolhatatlan viselkedés a függőség hosszabb fenntartásának, kitolásának irányába hat. Ezek a feltételes stratégiák mind a gondozó, mind a csecsemő esetében az elsődleges (kötődési) viselkedési rendszer változatai.

Main a „feltételes stratégiák” alkalmazásával a biológiai örökségek megtartása mellett a megfigyelt jelenséget beemeli a pszichológiai magyarázat szintjére, amikor a védekezési, elhárítási folyamatok megértéséhez a veleszületett viselkedési mintázatoknak az egyedi élet során való alakulásából indul ki. Ez azonban azt is jelenti – erre maga Main is rámutat –, hogy az ember esetében az észlelésen túl a figyelem, az emlékezet, a „felejtés” stb. folyamataival is számolni kell, valamint hogy a *reprezentációk* (diád, anya, self) alakulása a későbbiekben alapvetően meghatározza az interakciók szabályozását. Azt mondhatjuk, hogy a kultúra által megszabott „keretek” közvetítője a szülői viselkedés, a gyerekeknek ehhez kell igazodnia, ennek függvényében alakítja saját stratégiáit.

A kötődés-elméletre alapozott kísérlet során preverbális korú gyerekeket viselkedéses jellegzetességek alapján soroltak különböző típusokba. Felmerült a kérdés, hogy ezek a kötődési minőségek tartós jellegzetességek-e. A követéses vizsgálatokban azt

találták, hogy az egyéves korban mutatott jellemzők (biztonságosan kötődő, elutasító, ambivalens) az esetek többségében megmaradtak. Az öt évvel későbbi vizsgálat anyagában meghatározóak voltak a történetek: például olyan történetek kitalálása, illetve befejezése, amelyben egy kisgyerekeknek elmennek a szülei otthonról. A másik kisgyerek elképzelt szeparációs helyzete a kötődés biztonságához illeszkedő érzéseket és megoldási módokat hívta elő a gyerekekből.

A vizsgálatok során a kísérletben részt vevő gyerekek szüleivel interjúkat készítettek, melyben például saját szüleik jellemzését és annak történetekkel alátámasztott indoklását kérték, illetve szeparációs és veszteség élményeket kérdeztek. A szülők gyerekkori kötődési minősége és saját gyerekeik kötődése között jelentős összefüggést találtak. Ezek az eredmények új megvilágításba helyezték a generációk közötti hatás érvényesülésének értelmezését (Main, 1992; Fonagy és Target, 1998).

Feltételezhető tehát, hogy a korai szülőgyerek interakciók tapasztalatai meghatározóak az én fejlődésben. Megalapozzák, hogy más (hasonló vagy hasonlóan észlelt) helyzetekben hogyan észlelünk, értékelünk, viselkedünk.

A kötődés elmélet a reprezentációk korai szerveződésére a belső működési modell fogalmát használja, melynek jellemzői a diadikus szerveződés (az én és a másik a kapcsolatban), és a folyamatos kiértékelés a helyzetről, az anya elérhetőségéről és az én kompetenciájáról. Ez a modell a működési kapcsolatot írja le az izgalmi szint, a szociális viselkedés és az elvárt gondozói válaszkészség között. A modell ugyanakkor az én eredetére is utal, vagyis arra, hogy a diadikus feszültség szabályozás vezet az én-szabályozás egyedi mintáihoz. A gyerek ennek alapján hoz létre absztrakciós formát, kognitív elképzeléseket mások elérhetőségére és a saját én értékességére. Az én a későbbi ta-

pasztalatokat aktívan strukturálja, ugyanakkor a korai belső szerveződés nehezen tudatosítható. A fenti fejlődési szempontokat követve feltételezhető, hogy a gyerek kapcsolati terminusokban érti meg önmagát és másokat. A viselkedés jelentése a mások viselkedésébe való beágyazottságtól, szervezettségtől valamint a pszichológiai kontextustól függ. Sroufe (1990) a csecsemőkutatások eredményeit és a korai fejlődésre vonatkozó elméleteket szem előtt tartva azt hangsúlyozza, hogy a *folytonosság* érzés nem a viselkedés szintjén, hanem a *jelentés szintjén lép fel*. A fejlődés maga válik szervezővé az egymást követő fejlődési szakaszokban azáltal, hogy nő a tapasztalatok szelektálása és strukturálása. A fejlődés hierarchikus integrációnak tekinthető, mivel korábbi viselkedések komplex formákba szerveződnek új viselkedésekkel. A korai figyelmi és tárgyi manipulációs képesség, a preverbális kommunikáció és a korai kötődési viselkedés intencionális szociális viselkedésbe szerveződik.

Társas viszonyok, biológiai folyamatok és elbeszélések

A kultúrával összhangban lévő én kifejlődésének evolúciós szükséglete hívta életre az én-szerveződés elbeszélő formáit. Freud a pszichoanalitikus munkáját az archeológus munkájához hasonlította. Úgy gondolta, hogy a szabad asszociáció segítségével egyre mélyebb rétegeket lehet feltárni, egyre régebbi emlékek bukkannak elő, és a megtalálók az emléktöredékből rekonstruálják azt, ami a múltban történt, egyben megtalálják az okát az aktuális tüneteknek. Mindez egy esszenciális ént feltételez, aki mélyre ás, és ha képes leküzdeni a saját ellenállását, akkor a „por lefújható” és a mozaikdarabkák összeállnak. A mai anti-esszencialista én-elméletek (Brunner, 1990; Pléh, 1996) az én-t élettörténeti reprezentációnak tekintik, amely nyilvános kommunikációra épül. Ebben a kommuniká-

cióban az elbeszélésnek sokrétű szerepe van. Az önéletrajzi elbeszélés olyan narratív tulajdonságokon alapul, mint például a cselekmény vagy a műfaj. Ezek a kultúra széles körében megoszthatók, mivel megengedik másoknak, hogy az elbeszélőhöz hasonlóan jelentést adjanak, értelmezzenek. A személyes élmények (beleértve a self-élményeket is) publikus és kommunikálható formában lesznek jelentésseliek. Az elbeszélés világa teremti meg a kapcsolatot a személyes (saját, belső) és a szociális világ között. Ebből az is következik, hogy nem azt tárjuk fel, hogy mi történt, hanem azt a „történetet”, amely az adott eseményről rendelkezésre áll.

A kulturálisan megosztható narratív formát nemcsak történetek, így az élettörténet konstrukciójára és interpretációjára használjuk, hanem kommunikálható szociális én létrehozására is. Ha úgy tetszik, ez egy újabb evolúciós megszorítás. Ez a megszorítás abból a szükségletből ered, hogy a saját élettörténetünket megosszuk azokkal a csoportokkal, amelyekkel szemtől szemben interakcióban vagyunk, a saját „mini-kultúránkkal”, azzal a közeli csoporttal, csoportokkal, melyektől kulturális létezésünk függ. A csoport „önéletrajzához” minden tag hozzájárul, így alakul a csoportidentitás, ugyanakkor a csoportidentitás a tagok identitását alakítja, alkotja. Az önbeszámolót a csoporttagok életében megosztható események interpretálására használjuk, de kulturálisan kötött formában. Ezeknek a formáknak a terminusaiban hozzuk létre, alakítjuk „az emberi viselkedés napi érintkezését”, ebben a keretben látjuk, hogy ezek az interakciók hogyan működnek, ennek segítségével látjuk a kulturális különbségeket.

Minden csoportnak, amelyik meg akarja alkotni önmagát, fontos hogy olyan megosztható történeteket fejlesszen ki, melyek nemcsak a csoport identitását határozzák meg, hanem olyan eszközökről is gondoskodnak, melyek segítségével az egyes tagok

jelentéseket fedeznek fel a saját életükben. Ennek felismerése motiválja a kollektív emlékezet kutatása iránti érdeklődés fellendülését (Halbwachs, 1980; Assmann, 1999; László, 1999).

Bruner (1986) szerint az elbeszélés a logikus vagy paradigmikus gondolkodás mellett a mentális reprezentáció másik univerzális formája, amely a mentális állapotok (szándékok, célok, vágyak stb.) tulajdonításának képességére épül (vö. Tomasello, 1999). Az egész(leges) tapasztalatra, mint jelentésteli eseményre vonatkozó reprezentáció kiindulása az, hogy az interaktív események észlelése és értékelése azok (feltételezett) jelenlésén alapul, azaz a szándék, cél, ok stb. szervezi az eseményeket (Bruner, 1986; Stern, 1995). A célirányos motiváció kitüntetett szempont az emberi viselkedés megértésében, különös tekintettel annak szubjektív aspektusaira. A központi szerepet betöltő motívumok és célok sorozata magában foglalja a Másikkal-kapcsolódás külső és belső állapotait (például kötődés és biztonság, melyek egyrésztől valóban célirányos viselkedésre, másrészt pedig a belső állapotokra is reflektálnak), az affektív állapotokat, az önértékelés és biztonság állapotát vagy a fiziológiai szükséglet kielégítést és a fogyasztási, kielégüléshez vezető cselekvéseket. Amikor a motívum vagy vágy interaktív helyzetben játszik szerepet, akkor a szubjektív élmény szintjén narratívum-szerű struktúra jön létre. Ezt Stern „protonarratív borítéknak” nevezi. Feltételezi, hogy az interaktív világot már akkor narratívum-szerű eseményekbe szervezzük, amikor még nem tudunk beszélni, nem mondunk történeteket. E protonarratív struktúrák létrejöttében fontos szerepet játszik a kötődési kapcsolat. A csecsemő a saját belső állapotait, mentális világát az anya közvetítésével építi fel, aki a gyerek viselkedését a belső állapotok, szándékok, vágyak terminusaiban értelmezi. Tehát nem egyszerűen „leírja” a gyerek viselkedését, vagy egy

adott viselkedést ingerként észlelve arra reagál, hanem a viselkedés „mögé néz”, azaz szándékot, motívumot „lát”, és a viselkedést ennek függvényében értelmezi. Az anya (a gondozó) tehát a csecsemő mentális állapotaire reflektál, és azt jeleníti meg (re-prezentálja) számára, mégpedig a cselekvés nyelvén, amit a csecsemő megért.

Stern szerint az emlékek, fantáziák, történetek (önéletrajzi emlékek) ugyanabból az interaktív tapasztalatból erednek, és csak a feltételek követelményeinek függvényében alakul, hogy aktuálisan melyik emelkedik ki. Stern tehát a jelentésadást narratívum-szerű szerveződéssel köti össze.

A harmadik-negyedik évben lényeges átmenet történik, mivel a gyerek a narrativitás szempontjából kompetenssé válik. Képes lesz arra, hogy az érzelmileg megterhelt tapasztalatoknak elbeszélő formát adjon, és azt nyelvileg kifejezze. Tehát már nemcsak arra képes, hogy a múltbeli tapasztalatokat és a jövőre vonatkozó elvárásokat koherens módon reprezentálja, hanem arra is, hogy mindezt nyelvileg ábrázolja és másokkal megossza. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy el tudja mondani az anyának, hogy mi történt a nap folyamán, amikor nem voltak együtt (Wolf, 1990). Az elbeszélés az „affektív jelentésalkotás” új formáját jelenti. Ez különösen fontos az érzelmileg váratlan helyzetek és konfliktusok esetében. Az elbeszélés azt is lehetővé teszi a gyerekeknek, hogy alternatív lehetőségekkel próbálkozzon a jövőbeli eseményekre vonatkozóan (Bruner, 1986). Mint Johnson írja „...tapasztalatunknak, identitásunknak és cselekedeteinknek narratív (vagy legalábbis protonarratív) struktúrája van, amely a verbális narratívumokkal való foglalkozás alapja, hogy megalkossuk az ésszerű magyarázat leghatékonyabb módját.” (Johnson, 1993. 163. o.). A családi helyzetek, konfliktusok, lehetőségek, szerepek megértésében a történetmondásnak döntő szerepe van.

Történetek az én-fejlődésben

Az identitás és az élettörténet kapcsolatára az utóbbi évtizedben irányult a kutatók figyelem (vö. László, 1999). Az identitás elméletéhez történetileg és tartalmilag is szorosan kapcsolódik McAdams (1988) modellje. Ez a modell nem a komplex személyiség megragadására törekszik, hanem az identitásra helyezi a hangsúlyt, úgy hogy az identitást az élettörténet elbeszélésére, elbeszélhetőségére alapozza. Összetevőket, változókat, formai jellegzetességeket vizsgál, melyek alapján az identitás „állapotra”, érettségre vonatkozó következtetéseket lehet levonni.

McAdams úgy véli, hogy a serdülőkor kezdetén, a formális művelti gondolkodás szintjének elérésével lehetővé válik, hogy a személy a saját énjének életrajzírójává váljék. A serdülőkor ebben a tekintetben (is) kitüntetett helyen van a fejlődés folyamatában. Ugyanakkor valószínű, hogy a saját történetünk, annak felidézhetősége, és „újraírása” jóval korábbi fejlődési szakaszra vezethető vissza, illetve ami még ennél is fontosabb, fejlődésileg is a korai interperszonális kapcsolatokban gyökerezik. Nelson (1989) szerint a szülő-gyerek közötti történetmondással, a személyesen tapasztalt eseményeknek az újramondásával a narratív emlékezet rendszere épül ki. A szülő-gyerek közötti felidéző párbeszédnek révén a szülő létrehozza a narratív emlékezet „bemenetének” helyét. Ezek a korai interakciók meghatározók az én-ézés fejlődésében. Nem egyszerűen csak a saját történet(ek) létrehozásának lehetőségét jelentik tehát, hanem létfontosságúak az én-ézés alakulásában, az én és tárgy reprezentációk strukturálódásában és átrendeződésében.

A László és munkatársai (2000) által javasolt narratív pszichológiai tartomelemzés az én-fejlődés szempontjából elméletileg megalapozott, és a szöveg szintjén viszonylag nagy biztonsággal megragadható narratív

funkciók és tulajdonságok elemzéséből indul ki. Az én-fejlődésre és az identitás-állapotokra történő következtetésekhez nem szükséges a teljes élettörténet. A megfelelően kiválasztott élettörténeti epizódok elbeszélésében az én-reprezentációs minőségek és intrapszichikus állapotok jelennek meg.

Az élettörténeti epizódok elbeszéléseiben a szereplők köre pszichológiai szempontból jól osztályozható. Az elbeszélés, különösen az élettörténeti elbeszélés sajátossága, hogy a szereplők, vagyis a társak cselekedeteikkel nemcsak a cselekményt lendítik előre (azaz nemcsak cselekmény-funkcióik vannak), hanem a személyiségfejlődés, illetve a személyiség állapota szempontjából lényeges interperszonális, pszichológiai funkciókat is képviselnek.

Kábítószér-élvező fiatalokkal és velük a szociodemográfiai mutatók mentén össze-mért „normális” életvezetésű fiatalok csoportjával készítettünk interjúkat a narratív interjú technikáját alkalmazva (Péley, 2001b). A vizsgálatban azt a feltételezést kívántuk ellenőrizni, hogy az ifjúkori deviáns magatartásmódok mögött a korai tárgykapcsolatok (az én és a másik) zavarai, illetve e zavarok hibás kompenzációi húzódnak meg. Ennek megfelelően olyan epizódok elbeszélésére kértük a vizsgálati személyeket, amelyekben a korai én-tárgy reprezentációk kifejeződnek (például első jó és első rossz emlék, egy emlék a szülőkkel), a védekezés és biztonság (egy fenyegető helyzet, amit uralni volt képes; egy fenyegető helyzet, amit nem volt képes kontrollálni), az önértékelés, értékesség és az ehhez tartozó belső erőfeszítések és támogatások (egy teljesítmény emléke) stb. megjelennek. Az epizódok elbeszélésében felbukkant szereplőket négy kategóriába (szerepkörbe) osztottuk: szülők (anya, apa), szűk család, tág család, nem rokonok. A szereplők pszichológiai funkcióit 21 kategória segítségével elemeztük, ame-

lyek jól leírhatók voltak a bizalom-bizalmatlanság (pl.: „áruló”, „ellenség”) a kiszolgáltatottság (pl.: „elhagyó”, „szorongató”) és a biztonságnyújtás (pl.: „védelmező”, „segítő”) mentén. A szereplőknek a történetekben való eloszlásából és a szereplőknek az egyes történetekben tulajdonított funkciók eloszlásából a hipotézist egyértelműen alátámasztó következtetéseket lehetett levonni. A kábítószer-élvezők történeteinek hasonlósága nem a konkrét történetek szintjén ragadható meg, hanem a helyzetek észlelésének, a szereplők cselekedeteinek szintjén.

Az élettörténet elmondásában az ember önmagára és másokra reflektál (gondolatokra, vágyakra, állapotokra), illetve képes különválasztani például a vágyat a valóságtól. Ezek a személyiségfejlődés szempontjából fontos kritériumok. A fejlődésbeli elakadás lényeges mutatója, hogy a saját történet esetében nehézség adódik a különböző perspektívák felvételében és összevetésében, így például annak különválasztásában, hogy a „rossz bánásmód” nem az én értékességével, hanem esetleg a szülő tehetetlenségével függ össze.

